Габагчыл мүәллим исә дәрс бојунча бүтүн шакирдләрин, јахуд онларын әксәријјәтинин нечә ишләдијини, нечә фикирләшдијини ашкара чыхара билир, еһтијачы оланлара јериндәчә көмәк көстәрир.

Көрүндүјү кими әсас мәсәлә дәрсдә гојулмуш суал вә тапшырығын мигдарында дејилдир. Чүнки Азәрбајчан дили үзрә дәрсдә 67, рус дили дәрсләриндән бириндә 65, дикәриндә исә 52 суал вә тапшырыг верилмишдир. Сөһбәт һәр суал вә тапшырыгла әлагәдар олараг бир шакирдин, јохса бүтүн шакирдләрин билик вә бачарыгларынын ашкара чыхарылмасындан кедир. Тәһлил етдијимиз биринчи дәрсдә 76, икинчидә 186, үчүнчүдә исә 619 чаваб алынмышдыр. Јә'ни орта һесабла һәр суал вә тапшырыг үзрә дәрсләрдән бириндә 2 шакирдин, дикәриндә 6 шакирдин, үчүнчүдә исә 22 шакирдин билик вә бачарығы ашкара чыхарылмышдыр.

Галдырдығымыз мәсәлә илә әлагәдар олараг мүәллимләрин иш тәчрүбәсиндә мүәјјән ганунаујғунлуг мүшаһидә едилир: ајры-ајры суал вә тапшырыг үзрә мүәллим нә гәдәр чох шакирдин фәалијјәтинә нәзарәт едә билирсә, синифдә шакирдләрин билик вә бачарыг сәвијјәси бир о гәдәр јүксәк олур; әксинә, ајры-ајры суал вә тапшырыг үзрә мүәллим нә гәдәр аз шакирдин фәалијјәтинә нәзарәт едирсә, синифдә шакирдләрин билик вә бачарыг сәвијјәси бир о гәдәр ашағы олур.

Һәмин ганунаујғунлуғу дәрк едән вә она әсасланан мүәллим тә'лимин кејфијјәтини хејли јүксәлдә билир. Чүнки шакирдләрин билик вә бачарыгларыны ашкара чыхармаг вә нәтичәни нәзәрә алмаг үчүн бүтүн фәнләр үзрә һәр бир дәрсин кениш имканлары вардыр. Бу имканлардан истифадә етмәјин јоллары чохдур. Онлардан бири—карточка системидир. Карточкалардан дәрсдә јери кәләндә истифадә етмәјин нә дәрәчәдә фајдалы олдуғуну јухарыда адыны чәкдијимиз И. А. Рачинскајанын дәрсиндә јохладыг. О, VII синифдә дәрс заманы белә бир чүмлә јаздырды: «Всю ночь врач не отходил от постели больного». Шакирдләр чүмләни дәфтәрләринә јаздылар. Мүәллим скамјаларын арасы илә кәзди вә һәм «предлог»ун, һәм дә «приставка»нын ајры-ајры шакирдләр тәрәфиндән нечә јазылдығыны јохлады. Чүмләнин јаздырылмасы вә јохланылмасы 5 дәгигә чәкди.

Дикәр VII синифдә мүәллим јухарыдакы чүмләдән әлавә даһа ики чүмлә јаздырды: «Списывать с книги полезно. Пароход доплыл до пристани благополучно». Бу дәфә мүәллим «предлог» вә «приставка»нын нечә јазылдығыны карточкалар васитәсилә јохлады. «Предлог»ун сөздән ајры јазылдығыны билдирмәк үчүн шакирдләр үстүндә «2» јазылмыш карточканы, «приставка»нын аид олдуғу сөзлә битишик јазылдығыны көстәрмәк үчүн үстүндә «1» јазылмыш карточканы јухары галдырыб мүәллимә көстәрирдиләр.

3 чүмләнин јаздырылмасы вә јохланмасы јенә дә 5 дәгигә чәкди. Ајдын олду ки, карточкадан истифадә едилмәси һәм дәрсдә вахта гәнаәт етмәк, һәм дә ејни вахт әрзиндә бүтүн шакирдләрин билик вә бачарыг сәвијјәсини ашкара чыхармаг чәһәтдән даһа сәмәрәлидир.

Ејни вахт әрзиндә бүтүн шакирдләрин билик вә бачарыг сәвијјәләрини ашкара чыхармағын башга пријомлары да вардыр. Мәсәлән, мүәллимин бүтүн синфә аид олан «Сиз нечә фикирләширсиниз?», «Ким башга чүр дүшүнүр?», «Сиздәми бу фикирдәсиниз?» «Јолдашыныз сәһв етмир ки?», «Кимин әлавәси вардыр?» вә с. кими суалларын гојулушу бу гәбилдәндир.

Ејни вахт әрзиндә бүтүн шакирдләрин билик вә бачарыг сәвијјәләрини ашкара чыхармағын вә методик иши бу әсасда гурмағын башга јол вә пријомларыны да мүәјјәнләшдирмәк лазымдыр. Чүнки бу, шакирдләрин билик вә бачарыгларынын кејфијјәтини јүксәлтмәк үчүн вачибдир.

М. КАЧУРИН.

ШАКИРД ШӘХСИЈЈӘТИНИН ҺӘРТӘРӘФЛИ ИНКИШАФ ЕТДИРИЛМӘСИ КҮНҮН ВАЧИБ ВӘЗИФӘСИДИР

ӘМӘК ВӘ ИЧТИМАИ ФӘАЛЛЫГ

Шакирд шәхсијјәтини инкишаф етдирмәјин чох мүһүм амили кими әмәји, ичтимаи мә'насында да нәзәрдән кечирмәк лазымдыр.

Ленинград вилајәтинин Ратигора ибтидаи мәктәб мүәллими А. Василјева тәбиәт һадисәләрини: гушларын учуб кәлмәсини, отларын көјәрмәсини, чичәкләрин ачмасыны, ағачларын јарпагланмасыны, температурун, јағынтынын, мөвсүмүн дәјишилмәсини нечә мүшаһидә етдикләрини нағыл едир. Бүтүн бу мүшаһидәләр әсас мәгсәд дејилдир. Ушаглар доғма дијарын поезијасыны гаврамагла, ејни заманда бу поезијанын тәблиғатчысы вә мүһафизәчиси олурлар. Онлар мүһарибә заманы доғма кәндләриндә мәһв олмуш алма ағачларыны бәрпа едир, тинкләр вә күл јетишдириб чохалдырлар. Мәктәбин говаг вә акасија шитиллији чылпаг тәпәликдә јерләшән, узун мүддәт күләк вуран кәндин јашыл дона кејмәсинин башланғычыны гојмушдур. Ушаглар кәндин јахынлығында олан шам мешәсини хилас етмәјә башламышлар; о, аз гала гырылыб мәһв олмушду. Мәктәб һәмин мешәнин горуг е'лан едилмәсинә чалышыр. Шакирдләр кәнди евбәев кәзәрәк бу чағырыш—јаддашы гојмушлар: көзәл мешәни горујун; доғма Ратигораны јашыллашдырын!

Высококлјучевски орта мәктәбиндә чанлы тәбиәтин көмәји илә шакирдләри тәрбијәләндирмәјин мүәјјән системи јарадылмышдыр. Биолокија мүәллими Н. Нефедова бу барәдә белә дејир: «Мәктәбимиз көзәл бир јердә—Суда стансијасындакы Высококлјучевски гәсәбәсиндә јерләшир. Мәктәбин әтрафында јарпаглы вә ијнәјарпаглы чохлу ағач вардыр. Мәктәб бир заман А. С. Пушкинин улу бабасы Һаннибала мәхсус олан Суда маликанәсиндә јерләшир. Пушкинин дајысы Васили Лвович, Суда маликанәсиндә тез-тез олмушдур. О, Суда һаггында белә јазмышдыр: «... Орада ландышын әтри бүтүн һаваны бүрүмүшдү, орада бүлбүлләр өтүр, чај шырылдајырды».

Будур, мәктәбдә бир нечә илдир ки, өлкәшүнаслыг музеји фәалијјәт көстәрир. Өлкәшүнаслыг музејиндә «Бизим дијарда һејванат аләми» шө'бәси вардыр. Һәмин музејдә бизим мешәләрдә јашајан јетмишдән артыг гуш вә һејванын мүгәвvасы топланмышдыр. Бу коллексијаны мәктәб зоолокија дәрнәјинин үзвләри олан ушаглар јығмыш вә һазырламышлар.

Рајондан вә вилајәтдән бизә тез-тез мәктәбли туристләр кәлир вә музејин коллексијасы илә марагла таныш олурлар.

Музејдә јығылыб һазырланмыш мүгәввалардан, нәм препаратлардан, һәшәрат коллексијасындан, ағач нөвләриндән зоолокија, анатомија, ботаника, чоғрафија, рәсм, әдәбијјат дәрсләриндә әјани васаит кими истифадә едилир.

(Әввәли журналымызын кечән нөмрәсиндә).

Әввәлчә мән коллексиja топламаг еһтирасы нәтичәсиндә һejванларын мәһв едиләчәjиндән еһтиjат едирдим, лакин бу еһтимал наһаг имиш.

Нә үчүн ушаглар бә'зән гушлары мәһв едирләр? Мараг нәтичәсиндә. Онлар гушу танымаг, она jахындан бахмаг, әлләриндә тутмаг истәjирләр. Будур, гуш, jахуд һejван мүгәввасына jахындан тамаша едиб онун ләләкләринә, димдиjинә, дырнагларына, дахили үзвләринә бахмаг, һәтта мүгәвваны өзү һазырлаjыб гушларын һәjат вә хасиjjәтләри һаггында ешитмәк мәктәбимизин һәр һансы бир шакирдинә мүjәссәр олурса, ушаг марағы даһа долғун олур, онун һәр шеjи билмәк марағы тә'мин едилир вә гушлары мәһв етмәк һәвәсләри сөнүр.

Jаралы гушлары тапыб онларын мүаличә олунмасы һаллары биздә аз деjилдир. Онлардан бири һаггында данышачағам. Бир дәфә биз мәктәбин һәjәтиндә долашанын ағачларын алтында сә'jлә оjан-буjана jүjүрүб һәшәрат дәнләдиjини көрдүк. Онун jолдашлары чохдан jатырды. Нә олмушдур? Ушаглар мараглаңыб гушу изләдиләр. Һеч демә долашанын ганады сынмыш вә уча билмирмиш. Күндүз ишыг икән о, ағачын алтында кизләниб-миш, гаранлыглашанда исә «ова чыхыбмыш». Пишиjин гушу көрмәсиндән ушаглар еһтиjат етдиләр. Онлар гушу тутуб мүаличә етдиләр вә о, тамамилә сағалдыгдан сонра һаваjа бурахдылар.

Кечән ил бизим гәсәбәjә олдугча чох ағачдәлән гуш кәлмишди. Һәр јердә онларын сәси кәлирди. Онлар елә чәсарәтләнмишдиләр ки, адамлардан горхмур вә jахына бурахырдылар. Бир дәфә ушаглардан Вова Петров вә Борjа Торопов мәним гапымы дөjдүләр. Онлар әлләриндә алабәзәк ағачдәлән тутмушдулар: «Сизә ағачдәлән лазым деjилми?». Мән ушаглара бахдым. Онлар дәрһал үзвү деjилдиләр, көрүнүр мәнә jахшылыг етмәк истәjирдиләр. Мән гәсдән аjдын чаваб вермәjиб дедим: «Һәр һалда сиз гушу тутубсунуз, кәлин әввәлчә она тамаша едәк». Ушаглар гушун көзәл алабәзәк ләләкләринә, гырмызы башына, ишләмәкдән чиркләнмиш вә һәлә тәмизләнмәмиш димдиjинә тамаша едирдиләр. Әлләрини гушун гуjругдаjағына тохундурдулар. Мән һисс етдим ки, мешәнин бу зәһмәткеш, шән, сағлам сакини ушагларын хеjирхаһ севинчинә сәбәб олмушдур. «Сизә лазым деjилки?» суалыны тәкрар етмәдән онлар мәнә мүрачиәт етдиләр: «Нина Павловна, jахшы олар ки, биз ону азад едәк». Гуш учуб кетди вә ушаглар өз гәрарларындан разы һалда онун архасынча күлүмсүндүләр.

Шакирдләр тәбиәтин мүһафизәси чәмиjjәтинин үзвүдүрләр. Онлар гәсәбәдә чохлу сығырчын jувасы, гоғуш, гуш ашханасы һазырламышлар. Гыш вахтында онлар гушлары jемләjирләр.

Һәр ил мәктәблиләр ағач басдырмагла мәшғул олурлар. Клубун, мәктәбин jанында, шосе jолунун кәнары илә ағач әкилмишдир. Мәктәбjаны саһәдә меjвә бағы салынмышдыр. Мәктәблиләр jаj вә паjыз заманы мәһсулу jетишдирмәк вә jығмагда совхоза көмәк едирләр. Мәктәбимизин шакирдләри бир нечә илдир ки, пенсиjачы, кечмиш мүәллим Н. Jакубованын рәһбәрлиjи илә картофун селексиjасы илә мәшғул олурлар.

Лодеjнополски интернат-мәктәбиндә дә тәгрибән бу истигамәтдә иш апарылыр. Һәмин мәктәбин кәнд тәсәррүфаты әсаслары мүәллими М. Левина нағыл едир ки, шакирдләр елә биринчи синифдән тәбиәт үзәриндә мүшаһидә апармаға башлаjыр вә онун мүһафизәси үчүн гаjғы көстәрирләр. Кичик jашлы шакирдләр өз мәктәб тәсәррүфатында, jениjетмәләр исә 1 Маj адына колхозда садә кәнд тәсәррүфат ишләрини jеринә jетирирләр.

Мәктәб шәһәрдә jерләшмишдир. Колхозадәк 15 километр мәсафә вардыр. Мәктәбин шакирдләри ән мүхтәлиф аиләләрдән кәлмишләр, онларын jарыдан чоху шәһәрлидир, бунунла бәрабәр алты илдир ки, бурада мәктәб шакирд бригадасы фәалиjjәт көстәрир. Бригаданын тәркибиндә кәнч тарлачылар, һejвандарлар, дирриkчиләр вардыр. Тәчрүбәчилик иши кениш инкишаф етдирилир, һәм дә нәинки jалныз биткиләр, һабелә һejванларла да тәчрүбә иши апарылыр.

Шакирдләр ветеранларын рәһбәрлиjи илә елм вә габагчыл тәчрүбәнин наилиjjәтләрини һejвандарлыға тәтбиг едирләр. Донузлары jерли баjтар-бактериоложи лабораториjасынын һазырладығы антибиотикләр, биомитсин илә jемләмишләр. Тәчрүбә үчүн ики груп донуз (һәр групда 30 баш донуз олмагла) кәтүрүлмүшдүр. Һejванларын орта чәкиси 32 килограм олмушдур. Һәр ики група ejни jем расиону верилмиш, лакин групларын биринин jеминә биомитсин (суткада һәр баш һejвана 20 грам олмаг шәртилә) әлавә едилмишдир. Нәтичәдә биомитсин верилмәjән чошгаларын һәр бири суткада 325 грам, биомитсин верилән чошгалар исә 365 грам артмышдыр. Бундан әлавә, биомитсин верилмәjән чошгаларын ичәрисиндә хәстәләнмә һаллары да олмушдур.

Әлавә көкәлмәни тә'мин етмәк үчүн биокен стимулjаторларындан да истифадә едилмишдир. Тәчрүбә кечирилән групда вәзиjjәт бир гәдәр jахшы деjилди, һejванлар арыг иди, бә'зиләри һәтта катар бронхопневманиjа хәстәлиjинә тутулмушду. Тәчрүбә групу һejванларынын дәриси алтына бир аj мүддәтиндә һәфтәдә бир дәфә 3 грам тохума вaксинасы вурулмушдур. Бир аjдан сонра һәр ики груп чәкилмишдир. Нәтичәдә тәчрүбә кечирилән груп һejванларынын чәкиси суткада 480 грам, контрол групун һejванлары исә jалныз 340 грам артмышдыр. Һәм дә тәчрүбә кечирилән груп чошгаларынын вәзиjjәти jахшылашмышдыр.

Бу тәчрүбәнин игтисади чәһәти нәдән ибарәтдир? Һәр бир чошгаjа 12 грам препарат сәрф олунур. Һәмин препаратын дәjәри бир гәпикдир. Бир гәпиjә тәсәррүфат 140 грам артым әлдә едир.

Лодеjнополски интернат-мәктәбинин мә'зунлары сон ики илдә бирликдә раjонун колхозларына кетмишләр, jахшы ишләjирләр. Онларын демәк олар ки, һамысы гиjаби сурәтдә кәнд тәсәррүфаты вә педагожи институтларында охуjур.

Вилаjәт мәктәбләриндә сон илләрдә туризм вә өлкәшүнаслыг ишләри хүсусилә кенишләндирилмишдир. Мәсәлән, Приморски пионерләр евиндә өлкәшүнаслыг ишләри габагчыл иш формасыдыр.

Jағыш вә күнәшдән солмуш Приморски «торпаг сәjjаһлары» вымпели бир чох jердә— Урал дағларындан Хибински дағларынадәк олмушдур. Приморскили шакирдләр өз доғма вилаjәтләрини исә бүтүн истигамәтләрдә кәзмишләр. Онлары нәинки jалныз тәбиәтә севки вә физики мәтинлиjә сә'j (әлбәттә бу да аз әһәмиjjәтли деjилдир) бу ишә һәвәсләндирир, һабелә кәнч өлкәшүнаслар аз әһәмиjjәти олмаjан дикәр вәзифәләри дә jеринә jетирирләр. Мәсәлән, онлар мүһарибә гәһрәманлары һаггында да материал топлаjырлар. Беш ил бундан әввәл, интернат-мәктәбин jерләшдиjи күчәнин нә үчүн Лебедев адыны дашыдығыны Приморскидә һеч кәс билмирди. Инди исә Балтик дәнизчиси Николаj Лебедевин икидлиjинин бүтүн приморскилиләр билирләр. Лакин Лебедевин һәjатыны өjрәнмәк вә икидлиjинин һансы шәраитдә баш вердиjини аjдынлашдырмаг үчүн ики ил кәркин иш апармаг лазым кәлмишдир. Кәнч өлкәшүнаслар чаjлары вә көлләри тәдгиг етмәклә Һидроложи Енержи Лаjиһә идарәсинин, тәбии рәнкләри, чынгыллары, тикинти гуму ахтармагла Кеоложи идарәнин тапшырыгларыны jеринә jетирирләр. Еһтимал ки, сәнаjе әһәмиjjәти олан jени апатит нөвүнү Хибинада нечә мүшаһидә етдикләрини кәнч кеологлар чәтин jаддан чыхарсынлар.

Әлбәттә, кәнч өлкәшүнасларын ахтарышларынын ән башлыча нәтичәси, онларын рәһбәри В. И. Керасимовун фикирләшдиjи кими, өлкәшүнасларын өзләринин мә'нәви зәнкинлиjини «кәшф етмәк вә ишә салмагдан» ибарәт олмушдур. Вениамин Иванович Приморски мәктәбиндә ән чәтин синифләрдән олан V синфи 5 ил әввәл гәjjумлуға кө-

түрмүшдү. Синифдә һәтта достлуг да вар иди, лакин бу елә бир достлуг иди ки, достларын һәр бир «кәнара чәкилмәси» һалы һәмишә мәктәбдә тәәссүф һиссинә сәбәб олурду. Күрәкдә ағыр чанта олараг беш ил кечирилән јүрүш, кечилән јол һәдәр кетмәмиш вә инди бу синиф мәктәбин фәхринә чеврилмишдир. Ән мүбариз, доғручул, чәсарәтли вә әсил дост ушаглар бу синифдәдир. Мәктәбин комсомол комитәси катиби, дәстә рәһбәрләри, туризм вә идман инструкторлары бу синифдәндир.

УШАГЛАР НӘ БАЧАРА БИЛӘРЛӘР?

Ленинград вилајәт мәктәбләринин һәр биринин өзүнәмәхсус хүсусијјәтләри вардыр. Һәр бир мәктәбдә өзүнәмәхсус хүсусилә мараглы ишләр көрүлүр. Мәсәлән, 2-чи Красноселски мәктәбиндә «үмуми» бәдии тәрбијә ишләри, Кузмоловски мәктәбиндә бејнәлмилəл клуб, әдәбијјат чәмијјәти, идман ишләри хүсусилә јахшыдыр. Гатчинадакы 9-чу мәктәб техники конструксија иши, санитар-кикијена иши, кәнч тәчрүбәчиләрин иши, Јелизавет мәктәби шакирд бригадасынын чохчәһәтли фәалијјәти, Волосов мәктәби атеистләр клубу... илә фәргләнир.

Лакин ушаглар, шакирд коллективләри ән гүввәтли тә'сир бағышлајыр.

— Көзәл ушаглардыр! Сиз беләләрини һарадан тапырсыныз?

— Елә дост, әмәксевәрдирләр ки...

— Коллективләрдә јахшы әһвал-руһијјә һөкм сүрүр, нә исә чанлылыг, күмраһлыг, ағыллы, мараглы әмәк әһвал-руһијјәси һисс олунур.

— Билирсинизми, тә'лимә, билијә мараг хүсусилә бөјүкдүр.... Дәрсләр мүхтәлифдир: чоху јахшыдыр, биртәһәр кечән дәрсләр дә вар. Лакин ушаглар һәвәслә охујурлар.

Будур, дикәр шәһәр вә вилајәтләрдән кәлән гонагларын мәктәбләримиз һаггында тәәссүратларындан бир нечәси. Бу тәәссүратларын һеч дә хошакәлмәк хатиринә олмадығына шүбһә едилмәјә биләр. Чүнки һәмин јолдашлар чох вахт бизим ишләри кифајәт гәдәр достчасына кәскин тәнгид дә едиб дејирдиләр: тә'лимдә техники васитәләр һәлә кифајәт гәдәр тәтбиг едилмир, радиодан, телевизија вә магнитофондан аз истифадә едилир; кәнд мәктәбләриндә техники јарадычылыг зәиф инкишаф етдирилмишдир; рәсм, мусиги, рәгс дәрнәкләри аздыр; бә'зи мәктәбләрин бәзәк-салыгәси мәзмунлу олса да, бајағы тәртиб олунмушдур вә и. а.

Лакин башлыча чәһәт—шакирд коллективләринин тәрбијәси, көрүнүр, һәр һалда мүвәффәгијјәтлә апарылыр. Шакирдләрин зеһни вә әхлаги гүввәсинә мүәллимләрин инамы өзүнү доғрулдур. Тәчрүбә гәти сурәтдә көстәрир ки, һәтта кичик мәктәбјашлы ушаглар һәлә бу јахынларадәк еһтимал едилдијиндән дә даһа чох иш бачарар вә көрә биләрләр.

Гатчина интернат-мәктәбин мусиги вә нәғмә мүәллими Д. Огородновун мүлаһизәси ушагларын мусиги габилијјәти һаггында һамы тәрәфиндән гәбул едилән мүлаһизәни хејли дәјишдирир. О, белә һесаб едир ки, кифајәт гәдәр еркән, дүзкүн вә мүнтәзәм мәшғул олдугда, демәк олар бүтүн ушаглар мусиги габилијјәти көстәрә биләрләр. Һәтта мусиги исте'дады белә, еһтимал едилдијиндән даһа да кенишдир. Огороднов өз нәзәријјәсини он илдән чохдур ки, практикада јохлајыр. Мәсәлән, о, һеч дә сечмәдән Воејковски ибтидаи мәктәбинин шакирдләрини көтүрүб, икииллик иш нәтичәсиндә онлардан инди мусиги мүшајиәти олмадан ики вә үч сәсдә охујан көзәл хор һазырламышдыр. Огороднов сон илләрдә өз арвады вә һәмфикри Т. Огороднова илә бирликдә Гатчина интернат-мәктәбиндә ишләјир. Үмумин гәбул етдији мусиги тәрбијә формасындан —дәрс, мусиги лекторијасы, мусиги кечәләри вә бајрамлары, хор, оркестр вә саирәдән—әлавә Д. Огороднов «Мусиги зарјадкасы» ишләјиб һазырламыш вә ону мүәллим коллективинин көмәји илә һәјата кечирир. «Мусиги зарјадкасы» 8—

10 дәгигә мүддәтиндә мүәјјән системлә һәјата кечирилән мусиги мүмарисәләриндән ибарәтдир ки, бу да һәмин мәгсәд үчүн ики јаш групуна бөлүнмүш бүтүн ушагларла һәр күн һәјата кечирилир.

Бу ишин нәтичәси чох мараглыдыр. Шакирдләрин үмуми мусиги савады вә мәдәнијјәти о гәдәр сүр'әтлә артыр ки, јарым ил—бир ил белә мәшғәлә нәтичәсиндә (јенә дә ушаглары сечмәдән) онлар бир нечә дәгигә әрзиндә јени маһныны өјрәнир вә сүр'әтлә үч, һәтта беш сәсли хор тәшкил едирләр. Гатчина интернат-мәктәбин хору вилајәт јығма хорунун иштиракчысыдыр. Һәмин хор бу јахынларда Үмумрусија хор чәмијјәти Ленинград шө'бәсинин пленумунда мүвәффәгијјәтлә чыхыш етмишдир.

Күтләви һадисә кими, тәрбијәнин, инкишафын нәтичәси кими габилијјәт һаггында Д. Огородновун фикри тәкчә мусиги мүәллимләринин дејил, бир чох башга мүәллимләрин тәчрүбәси илә дә тәсдиг едилир.

Сиверски 2-чи орта мәктәбин рәсм мүәллими К. С. Бернјуковун шакирдләри ичәрисиндә чох бачарыглы рәссамлар вардыр; онларын бир һиссәси артыг бәдии тәрбијә мәктәбләрини гуртармышдыр.

Сиверски мәктәбинин шакирдләри дә башга јерләрдә олан ади ушаглар кимидир. Лакин К. Бернјуков бөјүк шакирд коллективи илә мүнтәзәм иш апарыр. Рәсм дәрсләри вә дәрнәк мәшғәләләриндән әлавә, бурада јај бәдии практикасы—ачыг һавада натурадан шәкил чәкмәк дә ән'әнә һалыны алмышдыр.

Кузмолово мәктәбиндә поетик исте'дадлар «јатағынын» «бирдән» кәшф едилмәсиндән артыг данышылмышдыр. Лакин Приморски вә Јелизавет мәктәбләриндә дә чохлу бачарыглы ше'р вә һекајә јазан ашкара чыхмышдыр. Морозов мәктәбинин мүәллими Е. Баландинанын шакирдләри ичәрисиндә чохлу бачарыглы кимјачы вардыр. Красноселски мәктәбинин ријазијјатчыларындан чоху (Н. Вашшенко вә Л. Никоненко) дәгиг елмләрә бачарыг нүмунәси көстәрмәк тәәссүраты бағышлајыр. Лакин онларын һамысы ән ади ушаглардыр. Амма онларын тәрбијәси илә, тә'лимин әсасы олан арасыкәсилмәз инкишафын әһәмијјәтини баша дүшән исте'дадлы педагоглар мәшғул олурлар.

Бу сәбәбдән ушаглар чох вахт нәинки јалныз тә'лим әмәјинә, һабелә бөјүк ичтимаи әһәмијјәти олан фәалијјәт бачарығына малик олдугларыны да нүмајиш етдирирләр.

Өлкә дахилиндә вә харичиндәки тәригәтлә әлагәси олан тәригәтчиләрин бөјүк мәркәзи Волосово гәсәбәси Ленинград вилајәтиндән кәнарда да мә'лумдур. Православ килсәси тәрәфдарлары һәлә бир јана дурсун, бурада ким јохдур: баптистләр, пјатидесјатникләр, адвентистләр, чуриковчулар.

Кәнч мүәллим Т. Максименко шакирдләрдән (VI синифдән башлајараг) атеистләрин мүбариз клубуну јаратмышдыр. Тәригәтчиләр вә килсәпәрәстләр нәинки јалныз клубун тә'сирини һисс едир, һәм дә ондан еһтијат едирләр. Клубун үзвләри дин вә атеизм мәсәләләри үзрә јахшы һазырлыг кечмишләр. Ағыллы вә тактикалы сурәтдә һәрәкәт етдикләриндән онларын фәалијјәти даһа јахшы нәтичә верир. Клуб Волосовонун әтрафында олан колхоз вә совхозларда 80-дан артыг мараглы антидин кечәси кечирмишдир ки, бунларда да ушаглар тәригәтчиләр вә килсә хадимләри илә дәфәләрлә әлбәјаха мүбаризәдә олмушлар. Бу мүбаризәдә исә атеистләр һәмишә галиб кәлмишләр.

Нәзәрә алмаг лазымдыр ки, бу, еһтимал едилдији гәдәр дә асан дејилдир. Вилајәтдә, антидин мүһазирәчи олан бир нәфәр мүәллими Вырытски тәригәтчиләринин нечә биабыр едиб трибунадан салдыгларыны һәлә инди дә хатырлајырлар. Һәмин мүәллим тәригәтчиләри «ситатларла бағлајачағыны» дүшүнмүш, әслиндә исә пис һазырлыглы мүбаһисәчи олдуғуну көстәрмишдир.

Кәнч атеистләр кениш күтләви фәалијјәтдән әлавә, ән мүхтәлиф фәрди ишләр дә апарырлар. Бу һаг-

да данышаркән Т. Максименко дејир:

«1950-чи илдән пјатидесјатникләр тәригәти илә бирләшән баптистләр тәригәтинин Волосовода мөвчуд олдуғу мә'лум иди. Лакин бу тәригәтин һарада «јығынчаг» кечирдијини вә онун үзвләринин сајыны һеч кәс билмирди. Ушаглар буну өјрәнмәји өһдәләринә көтүрдүләр. Ики һәфтәдән сонра јығынчағын үнваны артыг, атеистләр шурасына мә'лум иди. Тәригәт үзвләринин 84 нәфәрдән ибарәт олдуғу да мүәјјәнләшдирилмишди. Бу барәдә атеизм музејинә хәбәр верилди. Тәригәтин үзвләри илә иш апармаг үчүн орадан бөјүк комиссија кәлди. Тәригәт бөјүк мәғлибијјәтә уғрады—маһијјәт е'тибары илә о дағылды. Һазырда кәнч атеистләр клубу бу вә ја башга сәбәбдән тәригәтин тә'сири алтына дүшән бүтүн кәнчләри һамилијә көтүрмүшдүр.

Килсәнин тә'сири илә дә мүбаризә апарылыр. Бурадакы килсә јахшы кәлири олдуғу һалда, Ленинград вилајәтиндә сүлһ фондуна принсипиал сурәтдә бир гәпик дә олсун пул вермәјән јалныз һәмин килсәдир. Ушаглар бу килсәјә кәлән бүтүн кәнчләри учота көтүрмүшләр. «Ленин јолу» колхозунда Иван адлы бир кәнч ишләјир. Онун 17 јашы вардыр. Пасха бајрамы габағы о, плашанитса (үзәриндә Исанын табут ичәрисиндә шәкли чәкилмиш дөрдкүнч парча) апармышды. Ушаглар онунла таныш олдулар. Дини китаблардан башга онун һеч бир шеј охумадығы мә'лум олду. Ушаглар ону мүсамирәләрә дә'вәт етмиш вә Иван тәдричән әввәлки бахышларындан әл чәкмишдир».

Клуб килсә вә тәригәтчиләрлә мүбаризәдә чох вахт гәләбә чалыр. Т. Максименко белә һадисәләрдән бири һаггында данышаркән демишдир:

«Мәним синфимдә Ира адлы бир гыз охујур. Ә'лачыдыр. Она һеч бир ирад тутмамышыг. Атасы әһәнк заводунда очагчы вәзифәсиндә ишләјир, анасы евдар гадындыр. Беш ушаглары вар. Бир дәфә Ира дәрсдән сонра нөвбәтчи олмушду вә башгаларындан сонра кедәркән, өз галстукуну гардиробда кизләтмишди. Мән сонрадан диггәт етдикдә көрдүм ки, о, тез-тез өз галстукуну кизләдир. Бир дәфә о, өзүнүн антидин тәблиғат бригадасына гәбул олунмасыны хаһиш етди. Мән онун валидејнләринин бу иш әлејһинә олуб-олмамасыны сорушдум. О деди ки, валидејнләри бу ишин әлејһинә олачаглар. Мән онун горхуб-горхмадығыны сорушдум. О, чаваб вериб деди ки, ахы, Павлик Морозов горхмурду. Иранын атасы пјатидесјатникләр тәригәтинә мәнсубдур, бу тәригәтин мө'зәсидир. О, гызынын бојнундан галстуку чыхармаг истәмиш, лакин гыз чәсарәтлә она демишдир: «Артыг бәсдир, ата, сән нә мәнә, нә дә Витјаја (гардашына) тохунма, әкәр тохунсан мәктәбә шикајәт едәчәјик, рајон партија комитәсинә кедәрик,—нә истәјирсән елә, анчаг галстука тохунма».

Атасы, әлбәттә, олдугча наразы иди, мәнимлә бөјүк галмагал салыб деди ки, мән онун гызыны әлиндән алырам, онун ишинә гарышырам, о, нечә билирсә, елә дә јашамаг истәјир, мәктәбин иши исә јалныз ушаглара билик вермәкдән ибарәтдир. Сонра атасы деди ки, Иранын јахшы охумасына инанмыр, чүнки онун јаддашы јохдур. Гыш тә'тилинин үч күнү әрзиндә Ира, бир дәнә дә олсун дуа әзбәрләјә билмәдији үчүн атасы бу нәтичәјә кәлмишди.

Иранын атасына тој тутмасы вахты чатды. Атасы онун атеистләр бригадасы үзвү олдуғуну билмирди. Будур, Иранын атасы һәмин бригаданын чыхышларындан биринә кәлди. Ира буну көзләмирди. Атасы биринчи сырада отурмушду. Ира сәһнәјә чыхыб Е. Багритскинин «Пионер гызын өлүмү» ше'рини охуду. Мән атасынын салонда олмасына гызын нечә јанашачағындан еһтијат едирдим.

Атасыны салонда көрдүкдә Ира ше'ри охумағы гуртарды. Бу заман о, сәһнәнин лап кәнарына кәлиб дүз атасынын көзүнүн ичинә бахараг «Тәригәтчинин евиндә» ше'рини охуду. Атасы јериндән дуруб салондан чыхаркән деди: «Сиз галиб кәлдиниз». Бурада иштирак едәнләрин чоху ағлајырды. Иранын атасы ушагларын бахышларына мүнасибәтини инди дәјишмишдир. Биз онунла тез-тез сөһбәт едирик. Бу јахынларда о, һәмкарлар иттифагы тәшкилатына дахил олмушдур. Һәмин аилә бу ил илк дәфә олараг пәһриз бајрамыны кечирмәмишдир».

Стараја Ладога Ленинград вилајәтиндән кәнарда да мә'лумдур. Лакин һәмин мәшһурлуғун сәбәби бу һалда башгадыр. Бурада, «варјагларын Јунаныстана кедән» гәдим јолунда рус дөвләтинин башланғычына гојмуш олан ән бөјүк славјан јашајыш мәнтәгәләриндән бири јерләширди. ССРИ Елмләр Академијасынын тарих-археоложи експедисијасы Стараја Ладогада даим фәалијјәт көстәрир. Сон илләрдә исә Тихвин 1-чи орта мәктәбинин өлкәшүнас шакирдләри дә бу ишдә иштирак етмәјә башламышлар. Габагчыл вә тәшәббүскар мүәллимләрдән О. Земмел вә И. Крупејченконун ишләдији бу мәктәбдә бүтүн шакирд коллективи өлкәшүнаслыг ишинә чәлб едилмишдир. Бүтүн вилајәтдә һәгигәтән чох зәнкин мәктәб өлкәшүнаслыг музеји вардыр вә бу музеј 9 илдир ки, фәалијјәт көстәрир. Бурада өлкәшүнаслыг тарих, чоғрафија, әдәбијјат фәнләринин вә дикәр фәнләрин өјрәнилмәси илә әлагәдар олан системә чеврилдијиндән, јүксәк сәвијјәјә галхмыш вә елми ишә лап јахынлашмышдыр.

И. Крупејченко дејир: «Музеји експонатларла зәнкинләшдирмәк вә доғма өлкәнин тарихини даһа әсаслы ачыб көстәрмәк үчүн биз, кәнч өлкәшүнасларын археложи експедисијасыны тәшкил етмәк гәрарына кәлдик.

Ушаглар ики ил мүддәтиндә бу ишә һазырлашдылар. Онлар дәрнәкдә археолокија вә тарихдән өз биликләрини тамамлајырдылар.

Узун сә'јдән сонра бизим кәнч археологлар ССРИ Елмләр Академијасынын Археложи Институту експедисијасынын тәркибинә дахил едилдиләр. ССРИ Елмләр Академијасынын мүхбир үзвү профессор В. Равдоникас експедисијаја башчылыг етмишдир.

Мәктәблиләримиз 1957-чи илдән 1959-чу иләдәк һәр јај Стараја Ладогада «Јер шәһәри»ндә апарылан газынтыда иштирак етмишләр.

Стараја Ладогада газынты дөврүндә кәнч археологлар 2,5 мин кубметр газынты иши апармышлар. Онлар јери садәчә олараг газмыр, бу вә ја дикәр тапынтыны корламамаг вә ја тулламамаг үчүн мәдәни абидә лајлары олан торпағын һәр бир парчасыны диггәтлә нәзәрдән кечирирдиләр. Торпағы әл арабачыгларында дашыјыб кәнара төкүрдүләр.

Јухары синиф шакирдләри бу чәтин вәзифәнин өһдәсиндән мүвәффәгијјәтлә кәлдиләр, мәдәни лајларын тәдгиг олунмасында лазыми вәрдишләр газандылар. Бу әмәк онларын елми иш үчүн габил вә фајдалы бригадада бирләшмәсинә сәбәб олмушдур.

Газынтынын планыны тәртиб едәркән тәразлама иши апарылыр. Бу иш кеодезија чиһазы—нивелирдән истифадә етмәк бачарығы, мүсбәт вә мәнфи кәмијјәтләрлә әмәлијјат апармағы, кеометријадан чидди билик, бирләшдирилмиш габлар ганунларынын дүзкүн тәтбигини тәләб едир. Шакирдләр бу ишләри јахшы мәнимсәмишләр.

Кимја да археолокијада өз јерини тапмышдыр. Елә бир мәһлул һазырламаг лазым иди ки, онун көмәји илә тапылан метал шејләри тәмизләмәк вә ағач шејләри дағылмагдан горујуб сахламаг мүмкүн олсун.

Газынтыны өјрәнән вә лај-лај јыған заман һәр дәфә шакирдләрин гаршысында тарихин јени үфүгләри—узаг кечмиш чәмијјәтин тәсәррүфат, мәдәни вә ичтимаи һәјаты ачылырды. Бизим күнләримизәдәк олдугча аз мә'лумат кәлиб чыхмыш олан IX—X әсрләрә аид лајлар тәдгиг олунмушдур.

Ән дәрин «в» лајыны (VII—VIII әсрләр) өјрәнәркән шакирдләр онун «Јер шәһәри»нин лајларындан кәскин сурәтдә фәргләндијини мүшаһидә етмишләр.

Газынты заманы мүхтәлиф әмәк аләтләри, ев шејләри, габ-гачаг, бәзәк гырынтылары, ағач тикинтиләри—јашајыш еви, е'малатхана, тәсәррүфат тикинтиләри, күчә дөшәмәләри галыгларыны ашкара чыхармышлар. Проф. Равдоникасын рәһбәрлији алтында Стараја Ладогада апарылан газынтылар һәм кәнч өлкәшүнаслар, һәм дә мәним үчүн елми билији зәнкинләшдирән бөјүк мәктәб олду.

Кәнч археологлар групу Тихвин рајонунда 1960-чы илдә мүстәгил археложи газынтыларла мәшғул олду. Биз, 70 километрдәк јол кетдик. Бүтүн јол узуну јерли әһали археложи абидәләрин јерләшдији јерләри һәвәслә бизә дејирдиләр.

Мешә чәнкәлликләриндән, сых коллуглардан, ајаг дәјмәмиш јерләрдән кечмәк, лејсан јағышын алтында исланмаг лазым кәлди. 12 күн мүддәтиндә 98 тәпәнин әтрафлы тәсвирини гејд етмәк мүмкүн олду.

Археложи кәшфијјатдан сонра биз археложи тәдгигат саһәсиндә өз мүстәгил јолумуза башладыг.

Биз тикинти зонасына дүшүб дағыдылмасы, јахуд мәһв едилмәси лазым кәлән курганларда археложи кәшфијјат вә газынтылар апармаға ССРИ Елмләр Академијасынын Археложи Институтундан ичазә кағызы алдыг.

1962-чи вә 1963-чү илләрдә Горелуха вә Шомушка кәндләриндәки курганлары (X—XI әсрләр) газдыг. Археложи газынтыларда VII синифдән башлајараг шакирдләр иштирак етдиләр. Биз курганлардан миниллик шејләри: сахсы габлар, дәмир, тунч мә'мулат, бәзәк шејләри тапдыг.

Тапылан шејләрин гәти өјрәнилмәси вә бәрпа едилмәси иши лабораторијада давам етдирилди, бундан сонра исә елми археложи һесабат тәртиб олунду.

Екпедисија гуртардыгдан сонра «Бизим дијар» адлы журнал бурахырыг. Бу журналда биз илк археологларын иши һаггында данышыр, онларын шәкилләрини, кәнч археологларын јај јүрүшү һаггында хатирәләр веририк.

Археложи тәдгигатларын кедишиндә бизим өз кадрларымыз јетишмишдир, онлар Стараја Ладогадакы вә Тихвин рајонундакы археложи тәдгигатларын тәчрүбәси әсасында һазырланмышлар.

Екскурсија иштиракчылары Вәтәнимизин зәнкин мәдәни кечмиши илә таныш олмушлар. Онлар тәдгигат иши үчүн зәрури олан вәрдишләрә јахшы јијәләнмишләр.

Стараја Ладога мәктәбиндәки өлкәшүнаслыг иши мәктәб програмындан кәнара чыхмыш вә елми характер алмышдыр.

ШӘРАИТИ ҺӘР ЈЕРДӘ ЈАРАТМАГ ОЛАР

Вилајәтдә һәлә елә бир мәктәб јохдур ки, онун мә'зунларынын әксәријјәти артыг индидән инсанын һәртәрәфли инкишафы һаггында бизим тәсәввүрүмүзә мүвафиг олараг әсас кејфијјәтләри өзүндә бирләшдирмиш олсун. Лакин бир чох мәктәбләр бу вәзифәнин һәллинә артыг јахынлашырлар, чүнки мүәллимләр һеч бир «мө'чүзә» көзләмәјәрәк, ушагларын, јенијетмәләрин, кәнчләрин инкишафы үчүн һамыја мүјәссәр олан садә васитәләри ахтарыб тапыр, ичтимаи гүввәләри бачарыг вә чәсарәтлә бу ишә чәлб едирләр.

Бүтүн иш ахтармагдадыр.

Красномызински мәктәбинин мүәллими А. Кузмина нағыл едир: «Бизим сәккизиллик мәктәбимиз Ленинграддан узагдадыр. Мәктәб кукла театрындан вә бир дә Фјодор Фјодорович Семјоновдан башга биздә диггәти чәлб едән һеч бир шеј јохдур. Лакин һеч демә бу өзү дә аз дејил».

Алла Кузмина кукла театры мүтәхәссиси дејилдир. О, рус дили вә әдәбијјат мүәллимидир. Амма о, әсил театра чох надир һалларда кетмәк имканына малик олан ушаглар үчүн нә лазым олдуғуну билир. Буна көрә дә Алла Кузмина «кукла иши»ни мәнимсәмиш, режиссор, кукларын һәрәкәт етдирән, ритмика, рәгс вә нәғмә мүәллими, декорасијачы вә сәһнә машинисти олмушдур. Шакирдләри дә онунла бирликдә театр ихтисасларыны мәнимсәмишләр.

Вилајәт мүәллимләр конфрансынын иштиракчылары онлардан икисинин—сәһнәдә өзләрини сәрбәст вә ләјагәтлә апаран көзәл вә тәвазөкар гызларын мәһарәти илә әјани сурәтдә таныш олмушлар. А. Кузминанын конфрансда данышдыгларыны гызлар сәһнәдә нүмајиш етдирмишләр. Будур, һәмин мүәллимин чыхышынын стенограмындан бир парча:

«Бир чохлары белә тәсәввүр едирләр ки, бу мәшғәлә кукланы көтүрүб мәшг етмәкдән ибарәтдир. Ушаглар дәрһал тамаша көстәрмәк истәјирләр. Лакин әввәлчә ушагларын сәсини, сәс апаратыны инкишаф етдирмәклә мәшғул олмаг лазымдыр, чүнки, ахы, һәм итин, һәм дә ајынын дили илә данышмаг лазым кәлир.

Бу ики гыз үч илдир ки, мәшғул олур, артыг өзләри ибтидаи мәктәбдә дәрнәк апарырлар.

Илк әввәл биз, нәфәсалманын нечә едилмәси илә мәшғул олуруг. (Һәмин ики гыз нечә нәфәс алмағы нүмајиш етдирир, сонра да мә'рузәнин һәр бир мүддәасыны көстәрмәклә нүмајиш етдирир).

Ушагларын бирнәфәсә нечә сөз демәсини сајырыг. 7—8 сајмагдан 25—30-а чатырыг. Ушаглар нәинки дәрнәкдә, һабелә евдә мәшг едирләр.

Сонракы мүмарисә артикулјасија апаратынын мүмарисәсиндән ибарәт олур. Әввәлчә саит, сонра да самит сәсләр үзрә мүмарисә апарылыр. Ушагларын нитгиндә чохлу нөгсан ашкара чыхыр, чүнки биз истиснасыз олараг бүтүн ушаглары кукла театрына гәбул едирик. Мүмарисәләри јеринә јетирәркән ушаглар нитг нөгсанларындан тәдричән азад олурлар. Сәссиз вә чинкилтили самитләрин ајдын сәсләнмәсинә наил олмаг лазымдыр. (Көстәрилир.)

Илк мәшғәләләрдә биз бунунла ики саат мәшғул олуруг. Инди исә беш дәгигә зарјадка едирик.

Сонра мәшғәлә сүр'әтлә данышмагдан ибарәт олур. Бурада нәфәсалманы дүзкүн бөлүшдүрмәк лазымдыр. (Көстәрилир). Куклаларла мәшғул оларкән узун мүддәт кәриләмиш әллә ишләмәк лазымдыр: мүмарисәсиз буну етмәк мүмкүн дејилдир. Буна көрә дә әл һәрәкәти үчүн бүтөв мүмарисә серијасы кечиририк. (Көстәрилир.)

Кукла бир чох һәрәкәти етмәји бачармалыдыр: о, отурмалы, кәзмәлидир; бүтүн бунлары исә етмәк о гәдәр дә асан дејилдир. (Көстәрилир).

Бундан әлавә, кукла охумағы да бачармалыдыр. Буна көрә дә биз охумағы да өјрәнирик. Бизим өзүмүзүн кукла маһнымыз вардыр вә биз пәрдә архасында дајаныб һамымыз ону охујуруг. (Гызлар тамашадан маһныны охујурлар).

Көрүрсүнүз ки, бизә инчәсәнәтин бүтүн нөвләри үзрә мәшғул олмаг лазым кәлир. Кукланын һәр бир чыхышы јарадычылыг зәһмәти илә мүшајиәт олунур, һәр бир пәрдә олдугча чох вахт апарыр. Әввәлчә кукла тәк—предметсиз, сонра исә предметлә бирликдә һәрәкәт едир. (Гызлар бабанын сучилојәнлә ләкләри суладығыны көстәрирләр).

Гыса сәһнәни бир нечә саат мәшг етмәк, бә'зән исә һәфтәдә 5—6 дәфә мәшғул олмаг лазым кәлир. Шахта баба тамашасы хүсусилә мүрәккәбдир. Куклаларын үзәринә гар јағыр, онлар ојнајырлар, хизәк вә шуба илә ојун чох мараглыдыр. (Гызлар тамашалардан сәһнәчикләр көстәрирләр).

Бурада һәм өзү јеријән хизәкләр үчүн, һәм дә хизәкләрә јүкләмәкдән өтрү сандыг үчүн хүсуси ифачылар вардыр.

Кукла театры чәтин, лакин мараглы ишдир. Кукла театры сајәсиндә ушагларда коллективизм һисси инкишаф едир. Ролларымызы баш вә икинчи дәрәчәјә ајырмаг бизә лазым кәлмир, чүнки бә'зән пәрдә арасында көмәк етмәк ојнамагдан вачибдир, әкәр көмәкчи лазыми шеји вахтында вермәсә тамаша позулар.

Театр терминләри, әдәби терминләр һесабына ушагларын лүғәт еһ-

тијаты кенишләнир. Тамашаларын тәһлили үзәриндә чох ишләјирик ки, бу да ушагларын көрүш даирәсини артырыр».

Бу јазы конфранс иштиракчыларынын көрүб ешитдикләринин јалныз чүз'и һиссәсидир. Стенографист әбәс јерә ики дәфә «курултулу алгышлар» сөзүнү јазмамышдыр.

А. Кузминанын һаггында данышдығы Фјодор Фјодорович Семјонов ушаглары вә инчәсәнәти севән, һәтта бир адамын нәјә гадир олдуғуна парлаг нүмунәдир. Фјодор Фјодорович јарым әср агроном ишләмишдир. Торпаға севки илә јанашы бу адамын үрәјиндә мусигијә севки дә јашамышдыр. Ф. Семјонов кәнчлијиндә мусиги тәһсили алмыш, пенсијаја чыхдыгдан сонра исә ушаглара мусиги өјрәтмәји гәрара алмышдыр. О, Бегунитсада јашајыр, лакин алты мәктәбдә мусиги дәрнәји апарыр. Һәмин мәктәбләрин бә'зиләринә кетмәк үчүн 50 километрәдәк јол гәт етмәк лазым кәлир. Фјодор Фјодорович пулсуз дәрс верир, һәлә үстәлик өз пенсија пулундан јол кирәсинә, нотлара, чалғы аләтләри симләринә сәрф едир.

Ф. Ф. Семјонов Бегунитса ибтидаи мәктәбинин халг чалғы аләтләри оркестринин ишини конфрансда нүмајиш етдирмишдир.

Бу ади мәшг иди. Ушаглар артыг тамамланмыш вә јалныз инди-инди өјрәндикләри шејләри ифа едирдиләр: нотлары өјрәнир, оркестр ифасынын тәмизлик вә аһәнкдарлығына чалышырдылар. Фјодор Фјодорович отуз нәфәрдән ибарәт оркестри башлыча олараг өз тәбәссүмү—бә'зән тәсдигедичи, бә'зән дә наразы бахышлары илә идарә едирди. Үмуми тәәссүрат о гәдәр дәрин вә гүввәтли иди ки, конфранс иштиракчылары Ф. Ф. Семјонову вә онун оркестрини лап елә бил бөјүк театрда хүсусилә парлаг гәләбә чалмыш илк тамаша кими ајаг үстдә дуруб алгышлајырдылар.

Ичтимаијјәтин көмәји илә ушагларла һәртәрәфли ишин сәрһәддини мүәјјәнләшдирмәк чәтиндир.

Будур, Красноселски 2-чи орта мәктәбинин валидејнләр комитәси сәдри Н. А. Володин мәктәб театрына мүвәффәгијјәтлә рәһбәрлик едир. Кузмоловски, Гатчина, Выборг мәктәбләриндә вә бир чох башга мәктәбләрдә тәшәббүскар ичтимаијјәтчи мүәллимләр дәрнәкләрдә, бөлмәләрдә, клубларда тәмәннасыз олараг ән мүхтәлиф иш апарырлар.

Полобитски ибтидаи мәктәбинин мүдири Б. Батрунов, онун һәмкарлары Р. Батрунова вә А. Степанова дүшүнән вә мүстәгил ушаглары нәзәрә алараг тә'лим верирләр. Дәрсләрдән сонра ушаглар наһар едир, лакин евләринә кетмирләр: бу мәктәб күнү узадылмыш мәктәбдир. Кәзинти олур, дәрсләр һазырланыр, сонра да һәр кәс үрәјинә јатан иши сечир: тикиш дәрнәји, «Бачарыглы әлләр» дәрнәји, халг чалғы аләтләри дәрнәји, бајанчылар оркестри. Телевизор, сәсли кино апараты, чохлу пластинка илә патефон, зәнкин китабхана вардыр. Мәктәбдә бөјүк бағ салынмыш, онун ары пәтәкләри, тәдрис-тәчрүбә вә кәнд тәсәррүфат саһәләри вардыр. Мәктәб ушаглара пулсуз олараг јемәк, идман инвентары, ики илдә бир дәфә јун парчадан мәктәбли формасы верир.

Бу сәрвәт һарадандыр? Бу, әһәмијјәтли дәрәчәдә ушагларын өз әмәји илә әлдә едилир. Ики коммунист—«Сијаглитса» совхозунун шө'бә мүдири М. Лосев вә Б. Батрунов белә бир чәсарәтли педагожи лајиһә ишләјиб һазырламыш (илк вахтлар бә'зиләринә елә кәлирди ки, онлар риск едирләр) вә һәјата кечирмишләр: тарлада ушагларын әмәјини елә тәшкил етмәк ки, о, һәм тәрбијәви, һәм дә игтисади чәһәтдән сәмәрәли олсун. «Сијаглитса» совхозу һәр ил мәктәб үчүн 2 һектара јахын күбрәләнмиш вә шумланмыш јер ајырыр. Ушаглар исә мүәллимләрин вә совхоз агрономунун рәһбәрлији алтында бу торпагда бүтүн агрономија гајдасы илә еркән картоф јетишдирирләр: онлар картоф јумруларыны јаровизасија едир, әкинә әлавә јем верир, көјәртинин башыны вурурлар. Ағыр ишләри (хүсусилә картофун јүкләнмәсини) шакирдләрин валидејнләри јеринә јетирирләр.

Приморски сәккизиллик интернат-мәктәбиндә шакирдләрин әли вә ичтимаијјәтин көмәји илә көзәл идман тикинтиси комплекси јарадылмышдыр. Мәктәбин бу тәчрүбәси ејни дәрәчәдә сәмәрәлидир. Бурада да тәшәббүскар бәдән тәрбијәси мүәллими Ф. Мазур башлыча рол ојнамышдыр. Мәктәб саһәсиндә канав вә чухурлар, Карел боғазында олдуғу кими чохлу бөјүк гаја парчалары вардыр. Лакин Фјодор Григорјевич вә онун јолдашлары пионер вә комсомолчуларын чошгунлуг вә енеркијасына инанырдылар. Дружина шурасы вә комсомол комитәси бригада тәшкил етдиләр. Бригадирләр шурасы јарадылды ки, бураја мүәллимләр дә дахил едилдиләр. Бүтүн мөвчуд гајдалара риајәт едилмәси илә үч волејбол вә үч баскетбол саһәси, ојун мејданчасы, гачыш јолу, ејни заманда сојунмаг јери вә инвентар амбары олан орижинал трибунаја малик стадион тикилди. Ә'ла хизәк базасы јарадылды, идман салону јенидән гурулуб тәчһиз едилди.

Бу әсасда бәдән тәрбијәси вә идман үзрә һәртәрәфли иш кенишләнмишдир. Мүәллимләр вә VII—VIII синиф шакирдләриндән онларда ичтимаи тә'лиматчы дәрнәкләрә, бөлмәләрә рәһбәрлик едир, идман бајрамлары кечирирләр. Бурада бүтүн шакирд коллективи идманын мүхтәлиф нөвләри илә мәшғул олур. Бу исә шакирд шәхсијјәтинин бүтүн саһәләринә өз хејирхаһ тә'сирини көстәрир: мәктәблиләр даһа енержили, күмраһ, чевик, нәзакәтли олмушлар вә јахшы охујурлар. Аз әһәмијјәти олмајан даһа бир нәтичә бундан ибарәтдир ки, шакирдләр хүсусилә аз һалларда хәстәләнирләр.

ДАҺА ЧОХ ИШ КӨРМӘК ЛАЗЫМДЫР

Көрүндүјү кими, Ленинград вилајәт мәктәбләринин мүәллимләри һеч бир кәшф етмәмишләр: онларын иш вә фикирләри дә, совет мәктәбиндә кедән педагожи просесин тәкмилләшдирилмәси кими үмуми ахында дикәр мәктәб вә мүәллимләрин әмәлләрини әкс етдирир.

Педагожи фикир вә һәрәкәтин әсас истигамәтини гысача вә садәчә олараг белә ифадә етмәк олар: инсана инам бәсләмәк. Елә бир инам ки, маһијјәт е'тибары илә һәр бир ушағын интиһасыз әгли, әхлаги, физики инкишаф имканлары вардыр. Педагогун да вәзифәси елә бундан ибарәтдир ки, бу имканларын ачылмасына көмәк етсин.

Бу саһәдә апардығымыз бә'зи ишләри биз бурада көстәрмәјә чалышдыг. Ајдындыр ки, шакирдләрин һәртәрәфли инкишафы саһәсиндә иш һәлә јеничә башланмышдыр. Ајдындыр ки, көрдүјүмүз ишләрдән даһа чох иш көрмәк лазымдыр.

Ајры-ајры мүәллимләрин вә педагожи коллективләрин тәшәббүсү нә гәдәр гијмәтли вә бөјүк перспективә малик олса да шакирдләрин һәртәрәфли инкишафы вәзифәсини о һалда мүвәффәгијјәтлә јеринә јетирмәк олар ки, габагчыл тәчрүбә күтләви шәкил алсын. Әлбәттә, бурада мәктәбләрә рәһбәрлик сәвијјәсиндән, мүәллимләрин өзүнүн сәвијјәсиндән чох асылыдыр.

Мүәллимин тә'лимдән кәнар ишлә мәшғул олмасыны инди едилдијиндән даһа чидди сурәтдә тәнзим етмәк вә онун мүстәгил мәшғул олмасы, әкәр лазым кәләрсә мүстәгил тәһсили үчүн шәраит јаратмаг лазымдыр. Чүнки мүнтәзәм олараг сијаси, бәдии вә хүсуси әдәби мүһазирәләр кечирилмәдән, өз хүсуси тәчрүбәси үзәриндә дүшүнмәдән мүәллимә нә мүһазирәләр, нә курслар, нә дә семинарлар көмәк едә билмәз.

Мүәллимин ихтисасыны јүксәлтмәк системини дә јенидән гурмаг мәгсәдәујғундур: тәһсилли педагогун мүстәгил олараг мәнимсәјә биләчәји шејләри семинарларын, курсларын, методбирләшмәләрин програмына дахил етмәк лазым дејилдир; ихтисасы тәкмилләшдирмәји јүксәлтмәјин мүхтәлиф формалары педагог мәфһумуну тәшкил едән чохчәһәтли ихтисаслара јијәләнмәкдә мүәллимә көмәк етмәлидир. Рус дили мүәллими мәсәләни маһијјәт е'тибары илә дилчи вә әдәбијјатчы, фолклорчу вә өлкәшүнас олмагла

бәдии сурәтдә охумағы, нағыл етмәји, һеч олмазса кинопројексија, магнитофон ишини билмәји, драм дәрнәјинә, јахуд кәнч шаирләр клубуна рәһбәрлик етмәји бачармалыдыр.

Һәр бир педагогун мәнимсәмәли олдуғу ән башлыча ихтисас психолокијадыр. Педагожи психолокијадан лазыми билик вә вәрдишләрин олмамасы тәрбијәви ишдә ән бөјүк манеәдир. Габагчыл педагоглар һәтта психолокијадан лазыми һазырлыға малик олмасалар да, хејли дәрәчәдә интуитив сурәтдә, ушаг гәлбинә мәһәббәт бәсләмәк сајәсиндә тәдричән тәчрүбәдә мәктәблинин психолокијасыны баша дүшмәји өјрәнирләр. Лакин онлар өз јетишдирмәләринин мә'нәви аләми үзәриндә мүшаһидәләрини тәһлил етмәк вә системә салмағы бир гајда олараг бачармырлар. О гәдәр дә тәчрүбәси вә бачарығы олмајан педагог да беләдир: илләрлә о, өз шакирдләрини көрүр вә онлары сәтһи танијыр, онлар һаггында јалныз мәктәб «характеристикасында» дејилән чејнәнмиш сөзләрдән башга бир шеј билмир.

Педагоглар үчүн психолокијадан «үмуми ичбари» тәһсилин зәрури олдуғу вахты чатмышдыр (әлбәттә, педагожи али мәктәбләрдә вә университетләрдә психолокијадан һазырлығы да кәскин сурәтдә јахшылашдырмагла). Јалныз бир мәсәлә ајдын дејилдир ки, бу үмуми тәһсили һансы гүввә јеринә јетирмәлидир. Бир чох педагожи психолокија кафедралары буна һәлә һазыр дејил. Шакирдләрин нәји билмәк вә бачармаг истәдијини ајры-ајрылыгда һәр бир мүәллим өјрәнә билмәз. Тәәссүф ки, һәлә аз истифадә олунан гүввә көмәјә кәлә биләр.

Бу, әввәлән, шәрти десәк, «педагожи кооперасија»дан ибарәтдир. Бир мәктәбдә ишләјән мүәллимләрин һәр һансы групуну биз, бә'зән јерли-јерсиз «педагожи коллектив» адландырырыг. Һалбуки чох вахт һәтта ејни синифдә дәрс дејән мүәллимләр арасында да ән ади әмәкдашлыг вә гаршылыглы әлагә олмур. Педагогларын ишини әлагәләндирмәјин вахты чохдан чатмышдыр; бу, мәктәб рәһбәрләри вә методбирләшмәләрин ән мүһүм вәзифәләриндән биридир.

Икинчиси, бу, тәрбијә мәгсәди үчүн мүасир техниканы кениш вә мүнтәзәм тәтбиг етмәкдән ибарәтдир. Ахы, һәтта диафилмдән белә, пис истифадә едилир. Бәс магнитофон? Ахы, магнитофон инди бир чох мәктәбләрә мүјәссәрдир. Магнит ленти надир һалларда, бачарыгсыз тәтбиг едилир, һәтта харичи дил, тарих, әдәбијјат дәрсләриндә ади һал алмамышдыр. Мәктәбләр үчүн јүзләрлә кичик бәдии вә сәнәдли јазы лентләри јаратмыш Рига педагогу вә методисти В. Д. Свирскинин көзәл тәчрүбәси һәлә практикада пис тәтбиг олунур. Сон вахтлар телевизија мүәллимләрә даһа чох көмәк етмәјә башламышдыр. Ади програм дәрсләрини телевизија илә тәкрар етмәк әһвал-руһијјәси чәтин ки, ишә јарасын. Өз мәктәбләриндә көрүб ешидә билмәдикләри шејләри: доғма Вәтәни, дүнјанын дикәр өлкәләринин кениш дүзләрини, әламәтдар һадисәләрини, бөјүк тикинтиләри, көркәмли адамлары телевизија васитәсилә шакирдләрә көстәрмәк лазымдыр. Әдәбијјат һаггында јүз минләрлә мәктәбли илә бирдән сөһбәт етмәк үчүн студијаја Твардовски вә Федини дә'вәт етмәк олмазмы? Көркәмли мүтәхәссисләр тәрәфиндән мәктәблиләр үчүн әдәбијјат, елм, инчәсәнәт, истеһсалат һаггында бир сыра мүһазирәләр охунмасыны тәшкил етмәк олмазмы?

Үчүнчүсү, ичтимаијјәтин гүввәсини мәктәбә көмәк ишинә даһа кениш чәлб етмәк лазымдыр. Илк вә севиндиричи аддымлар атылмышдыр: педагожи коллектив мәфһумунун өзү кенишләнир; сәнаје вә кәнд тәсәррүфат истеһсалаты ишчиләри ичтимаијјат дәрсләри апарыр, ихтисасларa јијәләнмәкдә мәктәблиләрә көмәк едир, дәрнәк вә бөлмәләрә рәһбәрлик едирләр. Лакин бунлар јалныз илк аддымлардыр.

Һәјат исә көзләмир. Бизим ушаглар да дајаныб көзләјә билмәзләр.

З. Н. ВЕРДИЈЕВА,
М. Ф. Ахундов адына Азәрбајчан Педагожи Дилләр Институтунун аспиранты.

ХАРИЧИ ДИЛДӘ СИФӘТЛӘРИН ЧОХМӘ'НАЛЫЛЫҒЫНА ДАИР

Сөзләрин чохмә'налылығы, онларын мә'нача дәјишмәси узун замандан бәри бир чох тәдгигатчыларын диггәтини чәлб етмишдир. Лакин сон заманлара гәдәр бу саһә дилчилијин хүсуси шө'бәси кими формалашмамыш галмышды. Сөзләрин мә'насы мәсәләси јалныз фәлсәфә вә үслубијјатла әлагәдар олараг нәзәрдән кечирилмишдир.

Семасиолокија елминин инкишафында франсыз алими Мишел Бреалын бөјүк ролу олмушдур. Өлкәмиздә ингилабдан әввәл семасиолокија илә рус дилчиләриндән А. А. Потебња вә М. М. Покровски мәшғул олмушлар.

Һазырда семасиолокија илә һәм совет алимләри, һәм дә харичи өлкә алимләри мәшғул олмагдадырлар.

Инкилис сөзләринин чоху өз семантик гурулушу е'тибары илә чохмә'налыдыр. Алимләр һесабламышлар ки, Бөјүк Оксфорд лүғәтиндәки ән чох ишләнән 1.000 инкилис сөзү демәк олар ки, 25 мин мүхтәлиф мә'налы сөзү ифадә едир.

Бу мәсәлә илә әлагәдар олараг гаршыја белә бир суал чыхыр: сөз чохмә'налы олдугда инсанлар бир-бирләрини нечә баша дүшүрләр, бу вә ја дикәр сөзүн бу һалда һансы мә'нада ишләндијини нечә анлајырлар?

Гејд етмәк лазымдыр ки, контекст сөзүн әһатә даирәси она дәгиг мә'на верир. Сөз нә гәдәр чохмә'налы олса да, мәтндә, нитг ахынында, данышыгда о, адәтән мүәјјән мә'на кәсб едир. Контекстдә сөзүн мә'насы конкретләшир.

Дилдәки мөвчуд чохмә'налы сөзләр нитгдә һәмишә бирмә'налылыға, моносемијаја мејл едир. Т. А. Дегтјарјова белә һесаб едир ки, «сөзүн чохмә'налылығы дилин ајрылмаз тәркиб һиссәси олуб, дилин инкишафында башлыча семасиоложи ганун һесаб едилә биләр.

Сөзүн бу спесифик габилијјәти онун сәмәрәли фәалијјәти үчүн зәрури олан сөз васитинә гәнаәт етмәјә имкан верир».

Бу фикри даһа да инкишаф етдирәрәк, Т. А. Дегтјарјова дејир ки, һәр бир мәфһуму хүсуси сөзлә ифадә етмәк лазым кәлсәјди, дилин лүғәт тәркиби чох бөјүк оларды вә ону мәнимсәмәк мүмкүн дејилди. Дил о гәдәр шишиб инкишаф едәрди ки, адамлар бир-бирләрини баша дүшә билмәздиләр.

Чохмә'налылығын нәһајәтсиз дәрәчәдә артмасы да дилдә семантик мүвазинәтин позулмасына кәтириб чыхара биләрди. Лакин чохмә'налылыг бирмә'налылығы доғурдуғу үчүн бу, баш вермир. Бүтүн бунлары, мәсәлән, инкилис дилиндә ајдын көрмәк олар.

Бә'зи гәрб дилшүнаслары, хүсусилә инкилис дилиндәки дөрд сифәти (fair, foul, nice, proper) әтрафлы тәһлил етмиш А. Рудскокер белә нәти-